

УДК 94(7/8)

ВІЙСЬКОВО-КОЛОНІЗАЦІЙНА ЕКСПЕДИЦІЯ ДО БЕРЕГІВ БРАЗИЛІЇ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ БРАТІВ-ФІДАЛЬГО МАРТИМА АФОНСИ ДЕ СОУЗИ І ПЕРУ ЛОПЕША ДЕ СОУЗИ

Кряжев П.В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розкрито причини організації, перебіг і наслідки першої португальської військово-колонізаційної експедиції до Бразилії та її значення для започаткування систематичної колонізації східного узбережжя Південної Америки португальцями. Висвітлено першоджерела, що безпосередньо розкривають спонукальні чинники ініціювання португальською короною колонізації Бразилії. З'ясована місія братів-фідальго Мартіма Афонси де Соузи і Перу Лопеша де Соузи щодо організації військово-колонізаційної ескадри до берегів Бразилії у 1530 р. Акцентовано увагу на обставини невдалої спроби португальців заснувати їхню колонію в околицях естуарії Ріо-де-ла-Плата. Висвітлено заходи, пов'язані з заснуванням у 1532 р. першої португальської колонії в Південній Америці – Сан-Вісенті.

Ключові слова: Бразилія, ескадра, капітан-мор, колонія, донатарій, капітанство.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові

розвідки з історії Бразилії [1–2; 4–7; 11; 13]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8–10]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема мотивів організації і наслідки першої португальської військово-колонізаційної експедиції до берегів Бразилії під командуванням капітана-моря Мартіма Афонси де Соузи у 1530–1532 рр. У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття причин організації, перебіг і наслідки першої португальської військово-колонізаційної експедиції до Бразилії

та її значення для започаткування систематичної колонізації Бразилії португальцями.

Виклад основного матеріалу дослідження. У грудні 1530 р. із Лісабону відбула перша військово-колонізаційна експедиція до Бразилії відповідно до розпорядження короля Португалії Жоао III (1521–1557). В португальській хроніці «*Chronica ou Annaes de Elrei dom Joao terceiro*» (написана між 1628 і 1632 рр.) священника Луїса де Соузи присутнє повідомлення про цю подію. Доцільно навести фрагмент цього повідомлення: «В цьому році Його Величносте відправив другу ескадру до Бразилії під командуванням капітана-мора Мартіма Афонсу де Соузи у складі 3 великих кораблів (*порт.* – *nau*) і 4 каравел. Під час плавання вздовж бразильського берегу звільнили акваторію від французьких корсарів...» [24, с. 283].

До моменту появи у 1772 р. історичної праці бразильського дослідника П.Т. де Алмейди Леми «*Historia da capitania de Sao Vicente desde a sua fundação por Martim Affonso de Sousa em 1531*», ніхто із португальських і бразильських хроністів й істориків детально не розглядав плавання цієї експедиції і постать капітана-мора. Це важливе для нас джерело було вперше опубліковано у 1869 р. в історичному журналі Бразильського інституту історії, географії і етнографії (том IX) [20].

Після повернення військово-розвідувальної ескадри капітана-мора Крістовама Жакіша у 1528 р. до Португалії, при королівському дворі почалися жваві дискусії щодо корекції колоніальної політики держави з метою створити всі необхідні умови для надійного захисту Бразилії від нападів французьких корсарів і промислу контрабандистів. Про це, зокрема, свідчить лист Жоао де Мело да Камари, адресований королю Жоао III. На жаль, листа не датовано [19, с. 90–91]. Однак обставини, в яких він був написаний, говорять нам про те, що лист побачив світ вже після повернення Жакіша. Безумовно, лист був написаний до появи ще одного документа від 29 лютого 1532 р., адресованого королю, автором якого був доктор Діогу де Гоувейа, у якому йшла мова про необхідність початку систематичної колонізації Бразилії і інсталяції на її території спадкових володінь – капітанств, які можуть бути пожалувані капітанам-донатаріям, у якості яких виступали португальські дворяни – фідальго.

Проведений нами аналіз листа Камари надає нам підстави припустити декілька варіантів появи цього документу. Перший варіант полягає у тому, що ця поважна особа відвідала Бразилію, можливо, приймаючи участь в експедиції Жакіша. Повернувся Жоао де Мело в Португалію, будучи впевненим в очевидних перевагах і користі, яку може принести колоністам початок освоєння цієї землі. Із його листа можна зрозуміти, що він веде свій родовід від колоністів. Це є особлива обставина, на яку автор листа посилається. Мело королю нагадує, що його прадід був поселенцем на Мадейрі, його дід був поселенцем на острові Сан-Мігель, а дядько – на острові Сан-Томе. У листі його автор висуває клопотання перед королем отримати від нього дозвіл на схожу концесію, яку пожалувала корона його предкам. Виникає, без сумніву, повага до цієї людини, завдяки її сміливості і сподіванням на отримання безумовної користі від колонізації землі, яка є ще

невідомою. Доцільно навести уривок листа Камари, в якому він пише про можливість такої колонізації, для якої потрібні: «...заможні люди, які можуть взяти з собою биків, коней, корів та різні необхідні речі для освоєння землі...» [19, с. 90].

Другий варіант полягає у можливості того, що Жоао де Мело да Камара планував прийняти участь у першій військово-колонізаційній експедиції під командуванням Мартіма Афонсу де Соузи (1490/1500–1564), яка готувалася відбутися до берегів Бразилії наприкінці 1530 р. Такий варіант обґрунтовується цитатою із листа Камари: «...я маю бажання прийняти участь у цій ескадрі...» [19, с. 90]. Таке бажання корелюється з уривком листа Діогу де Гоувейі: «...Сеньйор, земля була надана вашим васалам... серед яких – брат капітана острова Сан-Мігель, який висловив бажання вирушити разом з іншими двома тисячами поселенців...» [19, с. 94].

Ще одна обставина появи листа Камари може бути обумовлена його відкритим суперництвом з Крістовамом Жакішем за ті переваги, які є перспективними внаслідок надання короною концесії тому, хто має більше благовоління з боку короля відносно отримання особистої користі від потенційно можливої колонізації нововідкритої землі. Камара пише у листі, що Жакіш хвалиться, що без його думки король нічого не вирішує відносно Бразилії [19, с. 90].

Завершуючи аналіз листа Камари, слід звернути увагу на той беззаперечний факт, що наприкінці 20х рр. XVI ст. вже активно обговорювався в королівському дворі найбільш оптимальний проект цілеспрямованої і систематичної колонізації Бразилії. Для підтвердження цієї тези наведемо ще одну цитату із листа згаданого автора, у якій він пропонує королю Жоао III відправити до Бразилії «...в двох експедиціях тисячу поселенців на відстань 1300 ліг, які я зобов'язуюся профінансувати за власний рахунок...» [19, с. 90].

Із наведеної цитати ми робимо висновок, що майбутнє рішення португальської корони започаткувати колонізацію Бразилії шляхом пожалування автономних спадкових домініонів – капітанств на користь донатаріїв (бенефіціарів), приймалося з урахуванням пропозицій Жоао де Мело да Камари, правнука донатарія острова Мадейри і брата капітана острова Сан-Мігель. Це була, безумовно, адекватна відповідь португальської корони на загрозові провокаційні дії французьких корсарів, які атакували торговельні факторії португальців на бразильському узбережжі і завдавали відчутних збитків колоніальному комерційному трафіку і навігації португальських ескадр. При цьому слід підкреслити, що справу колонізації Бразилії король Жоао III вирішив повністю передоручити у приватні руки, тому португальська корона фактично не витрачала кошти державної скарбниці на цю відповідальну і ризиковану місію.

Слід звернути увагу на ту обставину, що на фідальго Мартіма Афонсу де Соузу покладалася потрібна місія під час реалізації цієї експедиції: очищення берегів Бразилії від французьких корсарів, розвідка і обстеження річок нововідкритої землі, серед яких естуарія Ріу-да-Прата (Ріу-дела-Плата) і заснування однієї або декількох португальських колоній – домініонів. Іншими словами,

експедиція мала військово-колонізаційний і розвідувальний характер. Здійснювати покладену на Мартіма португальською короною місію допомагав його молодший брат Перу Лопеш де Соуза.

Відносно родового походження двох братів, зауважимо, що їхнім предком був Мартім Афонсу Шешору (1250–1313), позашлюбний син короля Португалії Афонсу III (правл. 1248–1279) від дони Дініш. Мартім і Перу були синами Лопе де Соузи, другого сеньйора міста і землі Прадо, який був вихователем четвертого герцога Браганси, дона Жаїм. Лопе де Соуза пізніше отримав посаду алькайда-мора (губернатора) Браганси і замку Оутейро [19, с. 102]. Як і його батько, Мартім Афонсу почав свою службу при дворі герцога Браганси. Після смерті батька він відмовився обійняти посаду алькайда-мора Браганси, яку йому запропонував герцог, дон Теодозіу, дотримуючись, в цьому випадку принципу спадковості [15, с. 579]. Після цього повністю посвятив себе служінню королю Жоао II (1481–1495), з яким був у дружніх стосунках з самого дитинства. Мешкав деякий час в Іспанії, де одружився на Анні Піментел. Повернувся до Португалії у 1523 р., коли королем уже був Жоао III.

Молодший брат Мартіма Перу Лопеш де Соуза (1497/1502–1539), за припущенням бразильського дослідника Ф.А. де Варнажена, міг навчатися в Лісабонському університеті навігаційній справі, після чого здобував досвід мореплавства у військово-патрульних ескадрах, які курсували до Азорських островів, Мадейри, північного узбережжя Африки. Набутий досвід Перу Лопешом дозволив обрати його помічником брата під час організації військово-колонізаційної експедиції до Бразилії. Крім того, Варнажен висуває припущення, що Перу міг прийняти участь в ескадрі Крістовама Жакіша до берегів Бразилії на одній із каравел протягом 1526–1528 рр. [27, с. 120]. Однак його перебування біля берегів Бразилії до 1531 р. не підтверджується жодним документом і історичними хроніками.

Повертаючись до аналізу обставин організації військово-колонізаційної експедиції Мартіма Афонсу де Соузи, слід звернути увагу на ті повноваження і юрисдикцію, яку надав капітану-мору король Жоао III. Португальський хроніст XVIII ст. Гаспар да Мадре де Деуш відмічає, що Мартім Афонсу був обраний королем очолити цю ризиковану місію завдяки рекомендації фаворита і радника суверена Антоніу де Атаїде, у майбутньому першого графа Кастаньєйри [16, с. 8].

Аналіз королівських жалуваних грамот від 20 листопада 1530 р. свідчить, що Мартім Афонсу, як головнокомандувач експедиції, був наділений досить широкими повноваженнями. Це підтверджують три королівські грамоти, зареєстровані в книзі № 41 канцелярії Жоао III (сторінках 103 і 105) [14]. Одна із цих грамот («Жалувана грамота верховних повноважень капітана-мора Мартіма Афонси де Соузи, що виконуються на його посаді» або *порт.* – «Carta de grandes poderes ao capitão-mor Martim Afonso de Sousa, e a quem fcasse em seu lugar») оголошує Мартіма Афонсу де Соузу капітаном-мором не лише ескадри, яка направлялася до «terra do brazil», але і всіх земель, які будуть Мартімом відкриті і розвідані. Згідно грамоті, капітан-мор мав юрисдикцію

над усіма учасниками експедиції, а також тими, хто згодом прибуде на ці землі. Причому, його юрисдикція була встановлена як у цивільних, так і у кримінальних справах. Визначалося повноваження капітана-мора встановлювати падрани (межові стовбури) з метою демаркації нововідкритих земель в межах, що не повинні порушувати умови Тордесільяського договору 1494 р. Крім того, Мартім Афонсу наділявся правом оголошувати включення нововідкритих земель під юрисдикцію португальської корони, призначати капітаном-мором і губернатором від його імені особу, яку він вважав найбільш доцільною для цієї поважної посади. В цьому контексті, також, слід відзначити, що титул «governador das terras do Brazil», який належав Мартіму Афонсі, був прописаний в акті володіння землями, пожалуваними фідальго, учаснику експедиції і майбутньому донатарію Перу де Гойшу (акт від 15 жовтня 1532 р.). Цей же титул зустрічається в грамоті на володіння сесмарією (земельною латифундією) Руя Пінти від 10 лютого 1533 р., Франсішку Пінти від 4 березня 1533 р. і т.д. [16, с. 10–11, 16; 20, с. 147].

Друга королівська грамота («Жалувана грамота капітану-мору створювати посади нотаріусів та інші посади судових чиновників» або *порт.* – «Carta de poder para o capitão-mor criar tabaliães e mais officiaes de justice») дозволяла Мартіму Афонсі призначати нотаріусів і інших судових чиновників, створювати нові посади в управлінській адміністрації юстиції [17, с. 77–78].

Третя грамота («Жалувана грамота капітану-мору надавати землі під сесмарію» або *порт.* – «Carta para o capitão-mor dar terras de sesmaria») надавала йому повноваження жалувати сесмарії особам, які прибули до Бразилії разом з капітаном-мором і які бажали прибути туди, щоб оселитися і культивувати землю [17, с. 78–79].

Переходимо тепер до аналізу перебігу експедиції, починаючи з моменту її відбуття із Лісабону. У 1839 р. дослідник Ф.А. де Варнажен у лісабонській королівській книгарні, яка розміщувалася у Палаці Ажуда (Palácio de Ajuda) знайшов важливий для нашого дослідження рукописний документ – експедиційний щеденник Перу Лопеша де Соузи, у якому наведені важливі відомості про перебіг першої військово-колонізаційної експедиції до Бразилії у 1530–1532 рр. (*порт.* – «Diario da navegação de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brazil ate o Rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas...») [18].

Рукопис документу написаний старопортугальською мовою. Ще раніше рукопис зберігався у книгарні графа Редонди Томе де Соузи Коутінью де Кастелу Бранку е Менезеса, нащадка Мартіма Афонси і Перу Лопеша де Соузи. Після смерті цього графа у 1717 р. книгарня разом із зазначеним рукописом перейшла у спадок до його сина, третього графа Редонди Фернау де Соузи Коутінью Кастелу Бранку е Менезеса. Незадовго до смерті Фернау де Соузи у 1791 р., книгарня разом із рукописом була куплена адміністрацією бібліотеки, створеної за наказом короля Жозе при королівському палаці, побудованому в місцевості Ажуда в Лісабоні після землетрусу 1755 р.

Дослідник рукопису Варнажен, на відміну від цитованого нами вище хроніста Луїса де Соузи, свідчить, що ескадра у момент відбуття із

Лісабону у суботу, 3 грудня 1530 р., складалася із п'яти кораблів: двох великих – нау, одного галеону і двох каравел [26, с. 43–44]. Перший нау був флагманським кораблем, назва його не збереглася. Другий нау під назвою «São Miguel» був під командуванням капітана Хейтора де Соузи. Капітаном галеону «São Vicente» був Перу Лобу Пінйєру. Каравела «Princeza» – під командуванням капітана Балтазара Гонсалвеша і каравела «Rosa» – під командуванням Діогу Лейті. Пізніше до ескадри приєднався великий корабель, захоплений біля бразильського берегу у французів 2 лютого 1531 р. і отримавший назву «Nossa Senhora das Candeias». 26 березня 1531 р. до ескадри приєдналася каравела «Santa Maria do Cabo», що тримала до цього курс у напрямку мозамбікського порту Софала. Чисельність учасників експедиції, як свідчить Варнажен, складала приблизно 400 чоловік [18, с. 8].

Користуючись щоденником Перу Лопеша де Соузи, назвемо ключові пункти і дати перебігу експедиції: 10 грудня 1530 р. – острів Гомера Канарського архіпелагу; 29 грудня 1530 р. – 3 січня 1531 р. – гавань Рібейра-Гранді острову Сан-Мігель Азорського архіпелагу; 9 січня 1531 р. – берег Сьєрра-Леоне; 24 січня – острів Фернанду-ді-Норонья; 30 січня – мис Святого Августина в Бразилії; 31 січня – арешт двох великих французьких кораблів в околицях мисів Перкааурі і Святого Августина; 2 лютого – арешт третього великого французького корабля в околицях острову Санту-Алейшу; 17 лютого – ескадра на рейді в гавані Пернамбуку; 24 лютого–1 березня – Мартім Афонсу де Соуза відправив до Португалії посильного Жоао де Соуза з листами капітана-моря для короля Жоао III і полоненими французами на одному із захоплених французьких кораблів, інший французький корабель було спалено; також, для розвідки околиць річки Мараньян (берег сучасного бразильського штату Мараньян) відправлені дві каравели «Princeza» і «Rosa»; 1 березня – ескадра у складі флагманського корабля, галеону «São Vicente» і захопленого раніше ескадрою Перу Лопеша де Соузи французького корабля («Nossa Senhora das Candeias») вирушила із гавані Пернамбуку на південь після поповнення провізії; 5 березня – галеон «São Vicente» наблизився до околиць горяної гряди Святого Антонія (Серра-де-Санту-Антоніу); 11 березня ескадра наблизилась до гирла ріки Сан-Франсіску; 13 березня – флотилія досягла бухті Всіх Святих (Баїя); 27 березня – експедиція вирушила із бухти Всіх Святих далі на південь; 29 квітня – ескадра досягла мису Кабу-Фріу; 30 квітня – експедиція зайшла в бухту Ріо де Жанейро, де португальці перебували протягом травня-липня 1531 р. і побудували дві бригагини; 1 серпня – ескадра вирушила із бухти Ріо де Жанейро в південному напрямку; 10 серпня – португальці досягли острова Алькатразес (*порт.* – ilha dos Alcatrazes) у гирлі ріки або естуарії Сан-Вісенті; 12 серпня – розвідка острову Кананея, яка тривала 44 дні, до 26 вересня; 29 вересня – ескадра досягла околиць бухти Патус (*порт.* – porto dos Patos); 14 жовтня – розвідка португальцями трьох островів, які Перу Лопеш де Соуза назвав «островами ягуарів» (*порт.* – ilhas das Onças);

15 жовтня – флотилія досягла мису Санта-Марія; 16–21 жовтня – відбулася розвідка португальцями острову, розташованого біля вказаного мису; 22 жовтня – загибель флагманського корабля в околицях річки Шуй (*порт.* – riacho de Chuuy) поряд із «пальмовим островом» (*порт.* – ilha das Palmas); 6–23 листопада – після загибелі флагманського корабля на нараді капітанів і лоцманів Мартім Афонсу де Соуза відмовився рухатися у напрямку ріки Санта-Марія (естуарія Ріо-де-ла-Плата або Ріу-да-Прата), розвідка якої була доручена його брату Перу Лопешу; 23 листопада–25 грудня – Перу Лопеш де Соуза з 30 португальцями на борту однієї із нещодавно побудованих бригагин залишив гирло річки Бегойш (*порт.* – rio dos Begoais) і з метою розвідки естуарії Ріо-де-ла-Плата піднявся по річці Парана і Уругвай до місцевості Естейродос-Карандінс (*порт.* – Esteiro dos Carandins); 27 грудня – Перу Лопеш де Соуза з'єднався з його братом на «пальмовому острові», де вони перебували протягом 4 днів з метою поповнення провізії і підготовки до повернення в естуарію і бухту Сан-Вісенті, якої досягли 20 січня 1532 р.; 21 січня – кораблі стали на якір біля берегу острова Сонця (*порт.* – ilha do Sol); 22 січня – відбулася висадка португальців на березі бухти Сан-Вісенті. На острові Сан-Вісенті капітан-мор прийняв рішення заснувати колонію в цій місцевості, а також ще одну колонію вглибині сертанів (*порт.* – «sertao» перекладається як неосвоєна дика земля) на березі річки, яку місцеві індіанці називали Піратінінгою [17, с. 66].

Як відмічалось нами вище, капітан-мор розпорядився відправити флотилію з метою здійснити розвідку естуарії Мараньян (Rio de Maranhão). Ця місія була покладена на капітана Діогу Лейті [17, с. 21]. Флотилія у складі каравел «Princeza» і «Rosa», рухаючись на північ вздовж берегу, досягла гирла річки Гурупі (розмежовує сучасні бразильські штати Мараньян і Пара). Місцевість, якої досягла флотилія, отримала назву «Abra de Diogo Leite» (бухта Діогу Лейті). Цей факт підтверджується картою Гаспара Вієгаса (Gaspar Viegas) 1534 р. Як наголошується в щоденнику, естуарія Мараньяну перебувала в межах володіння португальської корони відповідно до Тордесільяського договору [17, с. 13].

Інша частина ескадри, рухаючись на південний захід, у неділю, 13 березня 1531 р., досягла бухти Всіх Святих, на березі якої зустріли португальського колоніста, який мешкав серед туземних індіанців уже 22 роки, тобто, починаючи з 1509 р. [17, с. 24]. Більшість дослідників погоджуються з припущенням Ф.А. де Варнажена, що цим португальцем був Діогу Альвареш «Карамуру» [25, с. 129–152].

Під час розвідки острову Кананея, у серпні 1531 р., португальці зустріли на ньому португальського колоніста, «бакалавра Кананеї», який мешкав в цій місцевості 30 років [17, с. 35–36; 23]. Дослідник К.М. де Алмейда дотримується думки, що цим португальцем міг бути Жоао Рамалью, який міг потрапити на острів під час першої португальської розвідувальної експедиції до Бразилії 1501–1503 рр. [22, с. 163–247, 277–293].

Важливою подією для подальшого перебігу експедиції, стала загибель флагманського кора-

бля 22 жовтня 1531 р., про що нами зазначалося вище. Крім того, 2 листопада зазнала аварії бригантина, що призвело до загибелі 8 португальців і травмуванню 6 чоловік [17, с. 41–43]. Після цих рокових подій Мартім Афонсу де Соуза скликав нараду 6 листопада капітанів і лоцманів, на якій було вирішено відмовитися від колонізації естуарії Ріо-де-ла-Плати (Ріу-да-Прати) [17, с. 44]. Бригантина під командуванням Перу Лопеша де Соузи продовжувала проводити розвідку вказаної естуарії більше 30 днів, після чого з'єдналася з рештою ескадри 27 грудня. Експедиція повернула на північ і 22 січня 1532 р., у вівторок, досягла острова, названого на честь святого Вікентія Сарагоського (острів Сан-Вісенті), день вшанування якого католицькою церквою припадає на вказану дату. Мартім Афонсу розпорядився здійснити висадку колоністам на зазначеному острові. Була заснована колонія (*старопорт.* – «villa»). Крім цієї, була заснована ще одна колонія вглибині сертанів, на відстані 9 ліг від берегу, на березі річки Піратінінга. Колоністи розподілилися між вказаними двома колоніями [17, с. 66].

Коли Мартім Афонсу де Соуза перебував в місцевості Піратінінга у жовтні 1532 р., до Сан-Вісенті із Португалії прибули дві каравели під командуванням раніше згадуваного нами Жоао де Соузи, який доставив капітану-мору листа від короля, у якому повідомлялося про намір португальської корони розподілити бразильське узбережжя від Пернамбуку до Ріо-де-Ла-Плати на спадкові колоніальні володіння – капітанства [16, с. 79]. Цей лист примусив Мартіма у 10 лютого 1533 р. залишити Сан-Вісенті і повернутися до Португалії. Однак перед поверненням до Лісабону, капітан-мор отримав трагічну звістку про те, що експедиція 80 португальців, відправлених в околиці Кананеї 1 вересня 1531 р., користуючись повідомленнями туземних індіанців про наявність золота і срібла, з метою пошуку цих дорогоцінних металів, потрапила у засідку. Індіанці каріжос, які мешкали на південь від ріки Кананея, вбили всіх учасників експедиції. Мартім наказав капітанам Перу де Гойшу і Рую Пінті організувати каральний загін проти згаданих індіанців [16, с. 84–85].

До рішення Мартіма Афонси повернутися в Португалію, його брат, також, залишив Сан-Вісенті і взяв курс на батьківщину [17, с. 67–72]. Перу Лопеш залишив гавань Сан-Вісенті у середу, 22 травня 1532 р., взяв курс на північ, заходячи на своєму шляху в різні бухти. У п'ятницю, 24 травня, флотилія у складі галеону «São Vicente» і нау «Santa Maria das Candeas» під його командуванням досягла бухти Ріо де Жанейро, де експедиція затрималась на 40 днів з метою поповнення провізії на три місяці плавання. Португальці залишили цю гавань у вівторок, 2 липня. У четвер, 4 липня, рухаючись східним курсом, флотилія сягнула мису Кабу-Фріу. 18 липня каравели зайшли в бухту Всіх Святих, де Перу Лопеш прийняв рішення затриматися на 12 днів і залишив індіанцям трьох моряків. 30 липня експедиція продовжила плавання. З середини серпня і до 4 листопада флотилія перебувала в бухті Пернамбуку. На жаль, у щоденнику відсутні подробиці перебування флотилії в бухті Пернамбуку. Тим більше, в умовах, коли ця міс-

цевість стала привабливою для французьких заморських колоніальних інтересів. Ще до прибуття до цієї бухти Перу Лопеша у серпні 1532 р., португальська факторія в Пернамбуку зазнала нападу французького військового корабля.

В цьому контексті слід відмітити, що первинна стратегія португальської корони щодо колонізації естуарії Ріо-де-ла-Плати зазнала невдачі, про що нами згадувалося вище. Тому Мартім Афонсу де Соуза вирішив розпочати колонізацію північного регіону – острову Сан-Вісенті. У той час, як північний схід Бразилії став привабливою ціллю для французьких морських рейдів, хоча французи не поспішали засновувати постійну колонію, обмежуючись контрабандою червоного сандалового дерева пау-бразіл через добре обладнані факторії. Цей факт підтверджується документом французького походження «*Reclamação contra Pero Lopes, feita aos Commissarios em Irun e Fuenterrabia (em 1538) que esclarece a facto da destruição da colonia franceza em Pernambuco em 1532*» («Нота протесту проти Перу Лопеша, пред'явлена комісарами в Іруні і Фуентерабії у 1538 р, у якій висвітлюється факт знищення французької колонії в Пернамбуку у 1532 р.»), опублікованому істориком Ф.А. де Варнаженом у першому виданні його праці «*Historia Geral do Brazil*» (1854 р.) і четвертому виданні щоденника Перу Лопеша де Соузи (1867 р.) [17, с. 88–96; 26, с. 441–444].

Згаданий документ свідчить про те, що у грудні 1530 р. із гавані французького міста Марсель відбув корабель «La Pellerine» під командуванням адмірала Жана Дуперрета у напрямку бразильської бухти Пернамбуку з метою захоплення португальської факторії. До складу екіпажу корабля входили 120 озброєних військових. Крім того, судно було обладнане 18 гарматами. Корабель доставив в Пернамбуку матеріал для будівництва укріпленого форту та його озброєння. Експедицію особисто підтримав король Франциск I і командувач французької середземноморської ескадри, барон Сент-Бланкарда Бернард д'Орнессан. Французи атакували укріплений португальський форт у березні 1531 р. Редут захопили шість португальців і союзні їм індіанці, але сили були нерівні. Французи захопили і зруйнували форт, а на його місці побудували новий. На корабель було завантажено 5000 квінталів деревини пау-бразіл, 300 квінталів бавовни (старопортугальська вагова одиниця «квінтал» у середньовічній Португалії була еквівалентною 58.76 кг ваги), приблизно три тисячі шкір леопардів, 600 папуг та ін. Загальна вартість вантажу пау-бразіл склала 40 000 дукатів або 8 дукатів за один квінтал; бавовни – 3000 дукатів або 10 дукатів за квінтал та ін. [17, с. 90; 21, с. 51]. Загальна вартість вантажу склала 62300 дукатів [17, с. 91].

Після завантаження трофеїв корабель відбув у напрямку Середземного моря, залишивши у захопленому гарнізоні достатню кількість військових. Форт очолив сеньйор Де ла Мотт. Під час повернення до берегів Франції в околицях Малаги французький корабель у другу неділю серпня 1532 р. був заарештований разом із вантажем португальською охоронною ескадрою капітана-мора Антоніу Коррейї. Наслідки перебування Перу Лопеша де Соузи в гавані Пернамбуку у серпні-жовтні 1532 р. для подальшого існування французького форту

яскраво висвітлені у вищезазначеному документі – «*Reclamação contra Pero Lopes...*».

Висновки дослідження. Нами у статті з'ясовано, що після повернення до Португалії у 1528 р. військово-інспекційної ескадри капітана-мора Крістовама Жакіша при португальському королівському дворі почалися жваві дискусії щодо корекції колоніальної політики держави з метою створення необхідних умов для надійного захисту Бразилії від нападів французьких корсарів і промислу контрабандистів. Про це, зокрема, свідчать проаналізовані нами листи Жоао де Мело да Камари і Діогу де Гоувейї, адресовані королю Жоао III. У листах йшла мова про негайну необхідність почати систематичну колонізацію Бразилії і інсталяції на її території спадкових володінь – капітанств, які можуть бути пожалувані дворянам-фідальго, які отримували титули «капітанів-донатаріїв». Ця дискусія

спонукала короля доручити організацію першої військово-колонізаційної експедиції до Бразилії фідальго Мартіму Афонсі де Соузі і його брату Перу Лопешу де Соузі. Аналіз першоджерел засвідчив, що на капітана-мора експедиції покладалася потрійна місія: очищення берегів Бразилії від французьких корсарів, розвідка і обстеження річок нововідкритої землі, серед яких естуарія Ріу-да-Прата (Ріу-де-ла-Плата) і заснування однієї або декількох португальських колоній. Наслідком експедиції стало заснування у 1532 р. колонії Сан-Вісенті на однойменному острові (південно-західні околиці сучасного бразильського міста Сантос, штат Сан-Паулу) і поселення Піратінінга. Спроба заснувати португальську колонію в околицях естуарії Ріу-де-Ла-Плата зазнала невдачі. Колонія Сан-Вісенті стала, таким чином, первинним ядром колоніальної експансії португальців в Бразилії.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939–1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильский рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М.: Весь мир, 2007. – 384 с.
13. Слэскин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слэскин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
14. Chancelaria de D. João III. – Livro 41. – Fl. 103, 105. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aatt.org>
15. Correa G. Lendas da India: Em 4 T. / G. Correa. – Lisboa: Na typographia da Academia Real das Sciencias, 1863. – Т. 3. – 909 p.
16. Deus G.M. Memorias para historia da capitania de São Vicente, hoje chamada São Paulo / G.M. Deus. – Lisboa: Typografia da Academia, 1797. – 244 p.
17. Diario da navegação de armada de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brasil ate o rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas / F.A. Varnhagen. – Rio de Janeiro: Typographia de. D.L. dos Santos, 1867. – 114 p.
18. Diario da navegação de armada que foi a terra do Brasil em 1530 sob a capitania-mor Martim Affonso de Sousa, escripto por seu irmão Pero Lopes de Sousa / F.A. Varnhagen. – Lisboa: Typographia da Sociedade Propagadora dos Conhecimentos Uteis, 1839. – 130 p.
19. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / C.M. Dias, J de Freitas, A. Baião, P. Azevedo, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
20. Leme P.T.A.P. Historia da capitania de São Vicente desde a sua fundação por Martim Affonso de Sousa em 1531 / P.T.A.P. Leme // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1869. – Т. 9. – P. 137–178, 293–328, 445–476.
21. Marchant A. Do escambo a escravidão. As relações economicas de portugueses e indios na colonização do Brasil (1500–1580) / A. Marchant. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1943. – 205 p.
22. Notas para a historia patria. Os primeiros povoadores. Quem era o bacharel de Cananea? // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1877. – Т. 40. – Parte 2. – P. 163–247, 277–293.
23. Prado J.F.A. Primeiros povoadores do Brasil: 1500–1530 / J.F.A. Prado. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1939. – 309 p.
24. Sousa L. Annaes de El-Rei Dom João terceiro / L. Sousa. – Lisboa: Typographia da Sociaedade Propagadora dos Conhecimentos Uteis, 1844. – 478 p.
25. Varnhagen F.A. O Caramuru perante a historia / F.A. Varnhagen // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1870. – Т. 10. – P. 129–152, c. 129–152.
26. Varnhagen F.A. Historia geral do Brazil: Em 2 T. / F.A. Varnhagen. – Rio de Janeiro: Caza de E. e H. Laemmert, R. da Quitanda, 1854. – Т. 1. – 496 p.
27. Varnhagen F.A. Pero Lopes de Sousa / F.A. Varnhagen // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1973. – Т. 6. – P. 118–122.

Кряжев П.В.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ВОЕННО-КОЛОНИЗАЦИОННАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ К БЕРЕГАМ БРАЗИЛИИ ПОРТУГАЛЬСКИХ БРАТЬЕВ-ФИДАЛЬГО МАРТИМА АФОНСЫ ДЕ СОУЗЫ И ПЕРУ ЛОПЕША ДЕ СОУЗЫ

Аннотация

В статье раскрыты причины организации, ход и результаты первой португальской военно-колонизационной экспедиции к берегам Бразилии и её значение для инициирования систематической колонизации восточного побережья Южной Америки португальцами. Освещены первоисточники, которые непосредственно раскрывают причинные факторы инициирования португальской короной колонизации Бразилии. Выяснена миссия братьев-фидальго Мартима Афонсы де Соузы и Перу Лопеша де Соузы относительно организации военно-колонизационной эскадры к берегам Бразилии в 1530 г. Акцентировано внимание на обстоятельства неудачной попытки португальцев основать их колонию в окрестностях эстуарии Рио-де-ла-Платы. Освещены мероприятия, связанные с основанием в 1532 г. Первой португальской колонии в Южной Америке – Сан-Висенти.

Ключевые слова: Бразилия, эскадра, капитан-мор, колония, донатарий, капитанство.

Kryazhev P.V.

Nizhyn Gogol State University

THE «ESCAMBO» AS INITIAL FORM OF PORTUGAL'S COLONIAL ECONOMIC EXPANSION ON THE TERRITORY OF BRAZIL DURING THE FIRST THIRD OF THE XVI CENTURY

Summary

In the article we discovered the reasons of the organization, the course and results of the first portuguese military, colonial expedition towards the coast of Brazil and its value for initiation of the systematic colonization of the east coast of South America by the portugueses. We lighted the primary sources which open causal factors of initiation of Brazil colonization by the portuguese crown. The mission of the brothers-fidalgo Martim Afonso de Sousa and Pero Lopes de Sousa concerning the organization military, colonial squadron towards the coast of Brazil in 1530 is found out. We focused the attention on circumstances of the unsuccessful attempt of the portugueses to found their colony in the neighborhood of the Rio de la Plata estuary. We covered the actions connected with foundation the first portuguese colony in South America in 1532 – Sao Vicente.

Keywords: Brazil, squadron, general captain, colony, donatario, captaincy.